

Coronamonitor Zuid-Holland #4

De impact van de Corona-uitbraak op de economie van
Zuid-Holland

Datum: 30 april 2020



provincie
ZUID HOLLAND



METROPOOLREGIO
ROTTERDAM DEN HAAG



Innovation
Quarter



Inleiding

Voor u ligt de vierde editie van de Coronamonitor Zuid-Holland. Deze monitor is een gezamenlijk product van de Economic Board Zuid-Holland, InnovationQuarter, Metropoolregio Rotterdam Den Haag en Provincie Zuid-Holland. De doelstelling van deze monitor is inzicht verschaffen in de economische impact van de COVID-19-uitbraak op de economie van Zuid-Holland. De Zuid-Hollandse economie vormt een belangrijk deel van de Nederlandse economie. Negatieve effecten op de economie van Zuid-Holland zijn dus op nationaal niveau voelbaar.

Aan de hand van actuele cijfers, beelden en analyses beschrijven en duiden we deze in de monitor de zichtbare en de te verwachten economische gevolgen van de COVID-19-uitbraak. De economie van Zuid-Holland heeft een sterk internationaal karakter en is in hoge mate verweven met de Nederlandse en de wereldeconomie. Om die reden is de indeling van deze monitor gelaagd. We starten met een beschrijving van de gevolgen voor de wereldeconomie, vervolgens bespreken we de gevolgen voor de Nederlandse economie en we sluiten af met de gevolgen voor de regionale economie van Zuid-Holland.

Dit is de vierde Coronamonitor Zuid-Holland. De komende periode zullen we deze monitor regelmatig vernieuwen wanneer er nieuwe feiten en cijfers voor handen zijn. Gelet op de snelle ontwikkelingen en de beperkte toegang tot actuele cijfers, spreekt het voor zich dat de analyses in deze monitor voorlopig zijn. Mocht u vragen of opmerkingen hebben over de monitor, dan kunt u contact opnemen met Jan Jacob Vogelaar (janjacob.vogelaar@innovationquarter.nl).

Kerncijfers Zuid-Hollandse economie als % van Nederland

Bron: Economic Board Zuid-Holland en Erasmus Centre for Entrepreneurship

	162	miljard euro BNP	21%
	1,9	miljoen banen	20%
	3,1	miljard euro R&D	23%
	75	miljard euro export	23%
	595	scaleups	21%

I. Gebiedsbeeld

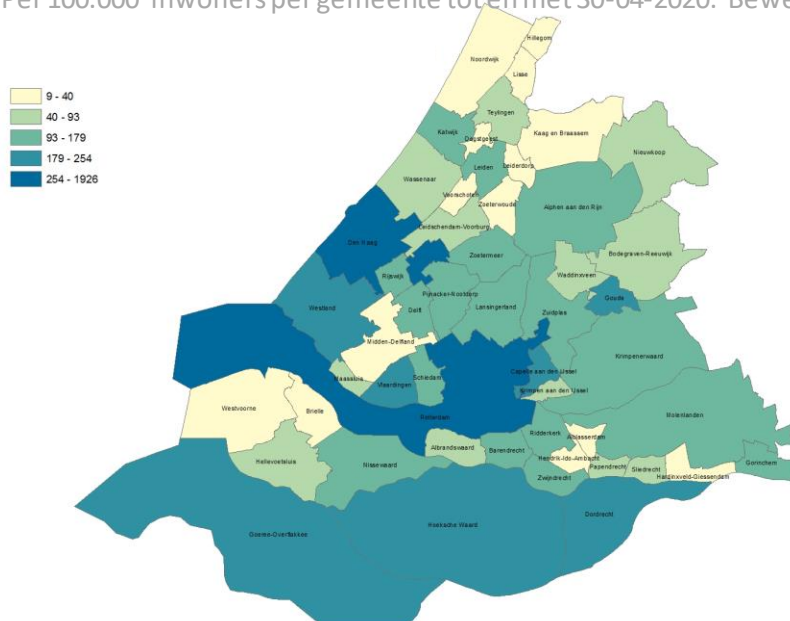
Corona-impactmonitor Zuid-Holland #4

Aantal coronabesmettingen

- Wereldwijd: > 3.200.000 cases
- Nederland: 39.316 cases, 10.769 ziekenhuisopnames
- Zuid-Holland: 1.865 ziekenhuisopnames (17,3%)

In het ziekenhuis opgenomen COVID-19 patiënten Zuid-Holland

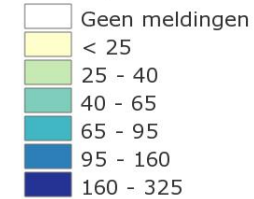
Per 100.000 inwoners per gemeente tot en met 30-04-2020. Bewerking: Menno Hekker.



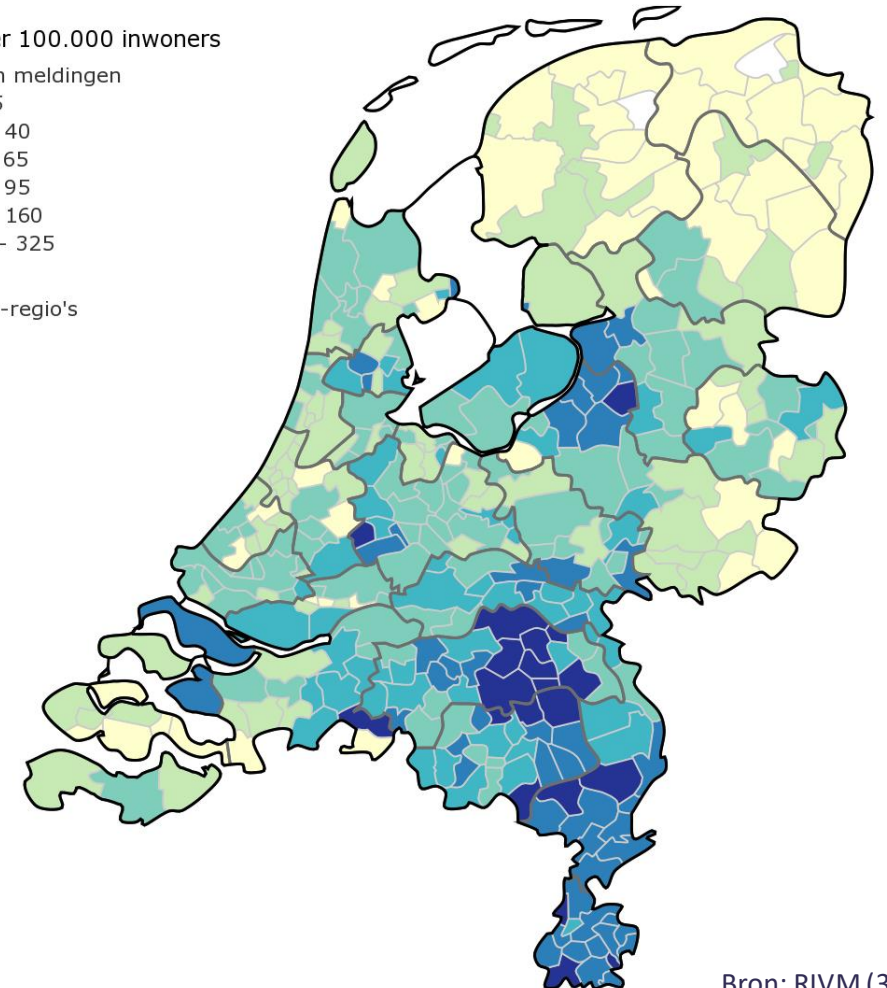
In het ziekenhuis opgenomen COVID-19 patiënten

Per 100.000 inwoners per gemeente tot en met 30-4-2020

Aantal per 100.000 inwoners



— GGD-regio's



II. Effecten wereldeconomie en Nederlandse economie

Corona-impactmonitor Zuid-Holland #4

Wereldeconomie

Eerste beelden:

- De aandelenbeurzen hebben in maart 2020 historische verliezen geleden, maar herstellen zich enigszins. Ook de olieprijs staan nog steeds historisch laag. De **olieprijs van de VS is voor het eerst negatief**.
- De productie van de **Chinese industrie is in maart verder gedaald**. In vergelijking met 2019 is de industriële productie in het eerste kwartaal van 2020 met ruim 10% afgenomen.
- Ruim **26 miljoen Amerikanen** hebben de afgelopen weken een **WW-uitkering aangevraagd**. Ook in China heeft de werkloosheid gepiekt.
- **Er wordt veel thuisgewerkt**. Dat uit zich onder meer in een grote stijging van het gebruik van Zoom, het aantal Instagramposts met de #homebake en het aantal zoekopdrachten over “bakken” zo meldt The Economist.

Verwachte effecten:

- Sterke afname economische groei **leidend tot een recessie**. Het IMF verwacht dat de wereldeconomie in 2020 met 3% krimpt.
- De WTO verwacht dat de **wereldhandel** 13% (optimistisch scenario) tot 32% (pessimistisch scenario) **afneemt**. Export vanuit Azië en Noord-Amerika wordt het hardst geraakt en dienstenexport wordt harder geraakt dan productie-export, als gevolg van reisrestricties.
- De ILO verwacht een afname van het totaal aantal gewerkte uren wereldwijd van 10,5% in het tweede kwartaal van 2020. Dat is gelijk aan **305 miljoen fulltime banen**. Noord- en Zuid-Amerika worden naar verwachting het hardst geraakt.
- McKinsey schat dat ruim een kwart van de Europese banen kwetsbaar is voor de coronacrisis. In totaal gaat het om **59 miljoen banen**. Als de coronacrisis niet wordt beteugeld kan de Europese **werkloosheid oplopen tot 11,2%**.

Wereldeconomie

US oil prices turned negative for the first time

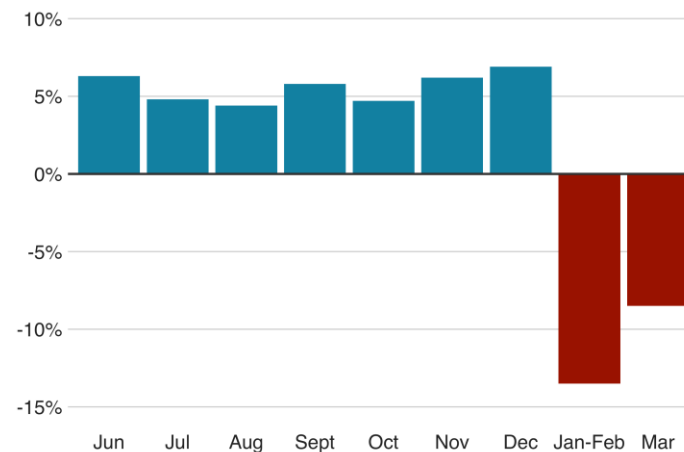
Price per barrel of WTI



Source: Bloomberg, 27 April 2020, 07:00 GMT

BBC

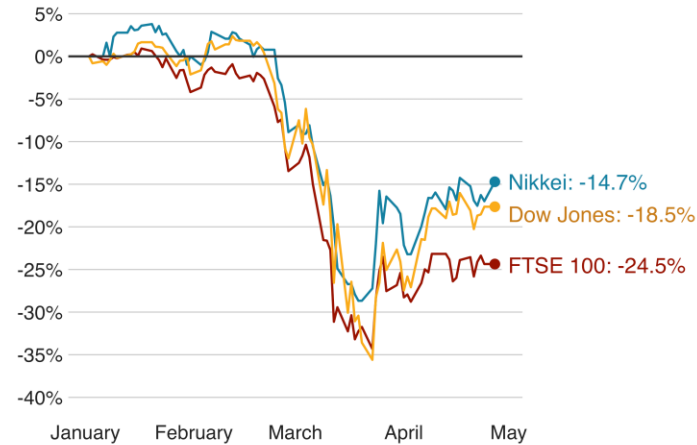
Chinese industrial production fell further in March



Source: China National Bureau of Statistics, 27 April 2020, 07:00 GMT

BBC

The impact of coronavirus on stock markets since the start of the outbreak

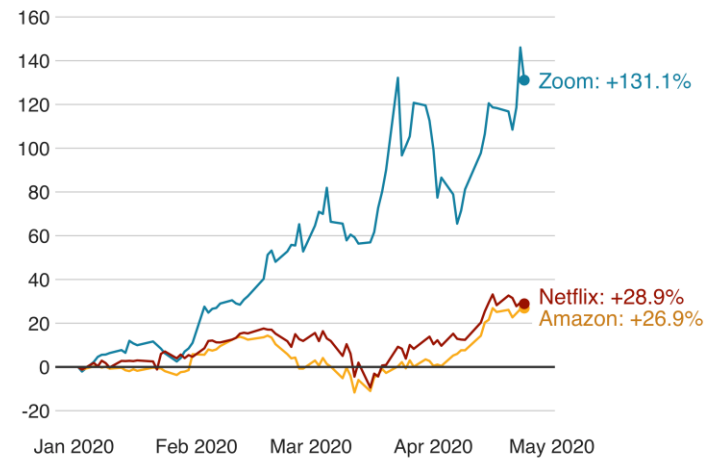


Source: Bloomberg, 27 April 2020, 07:00 GMT

BBC

Zoom video calls more popular

Change in share price of popular technology companies

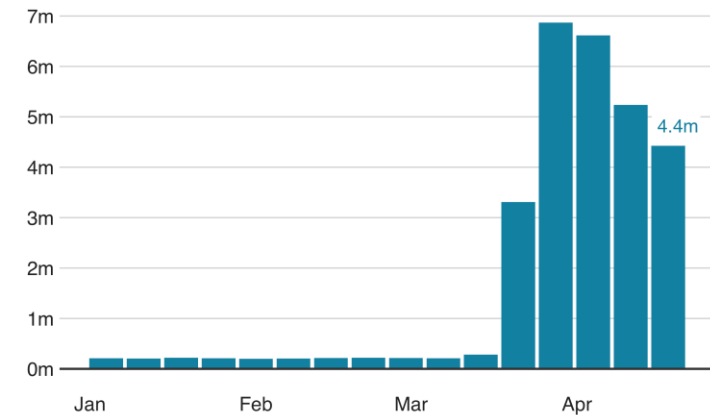


Source: Bloomberg, 27 April 2020, 07:00 GMT

BBC

US jobless claims surge

Weekly total of new unemployment claims in 2020



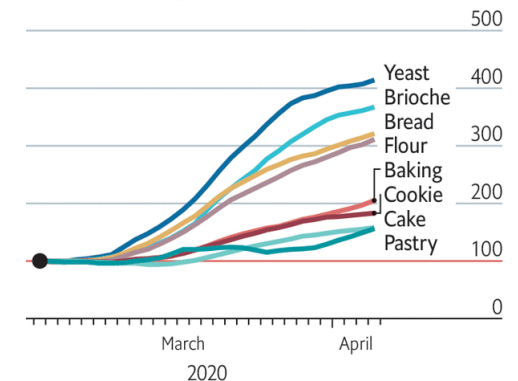
Source: US Bureau of Labor Statistics, 27 April 2020, 07:00 GMT

BBC

Let them eat brioche

Seven-day rolling average, March 1st-7th=100

Worldwide Google searches for baking terms



Sources: Instagram, Google Trends

Bron: BBC, Economist.

Eerste beelden Nederlandse economie

- **AEX herstelt enigszins.** Koersen herstellen zich verder in historisch slechte maand voor AEX. Het verlies is circa 15% t.o.v. midden februari.
- **Consumentenvraag neemt af.** Dat blijkt onder andere uit analyses van pintransacties van ABN Amro en ING en de terugloop in de verkoop van auto's.
- **Aantal nieuwe WW-uitkeringen stijgt met 42%.** ING meldde eerder al dat de angst voor baanverlies toeneemt. Uit cijfers van het UWV blijkt dat het aantal nieuwe WW-uitkeringen sterk is gestegen. In maart verstrekke UWV 37.800 nieuwe WW-uitkeringen. Een stijging van 42% t.o.v. februari en 53% t.o.v. maart 2019. Met name vanuit de horeca, uitzendbranche en cultuursector komen veel aanvragen.
- **Veel branches worden geraakt.** Bijna 80% van de brancheorganisaties geeft aan de komende drie maanden te worden getroffen door de crisis, blijkt uit een enquête van VNO-NCW. Werkgevers verwachten een terugval in omzet van 25% in maart en 50% in april.
- **Veel bedrijven vragen NOW aan.** Het UWV meldt dat inmiddels meer dan 109.000 bedrijven NOW hebben aangevraagd. Inmiddels hebben 94.500 bedrijven geld uitgekeerd gekregen, bij elkaar goed voor ca. €1,7 miljard.
- **Al 324.000 TOZO-aanvragen.** Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid schat dat 324.000 ondernemers inkomenssteun hebben aangevraagd. Dat is ruim één op de vijf ondernemers.
- **Minder nieuwe bedrijven, toename faillissementen valt vooralsnog mee.** Het aantal KvK inschrijvingen ligt 40% lager dan een jaar geleden. Het aantal faillissementen nam in het eerste kwartaal met 3% toe t.o.v. het eerste kwartaal van 2019. In week 17 nam dit aantal 11% toe t.o.v. dezelfde week een jaar eerder. Het is waarschijnlijk dat faillissementen de komende tijd verder oplopen.
- **Sterke afname luchtvracht Schiphol.** Vluchtdata laat zien dat niet alleen het aantal passagiers, maar ook luchtpost en -cargo sterk zijn afgenomen.
- **Thuiswerken zet door.** Er wordt momenteel meer thuisgewerkt (stijging van 44%). In de automatisering & ICT en onderwijs & wetenschap is deze stijging zelfs bijna 90%. Van de Nederlanders wil meer dan een kwart ook na de coronacrisis vaker thuiswerken

Eerste beelden Nederlandse economie

New car sales drop the most in Southern Europe, the least in Scandinavian countries

New car registrations in European countries in march 2020 year on year

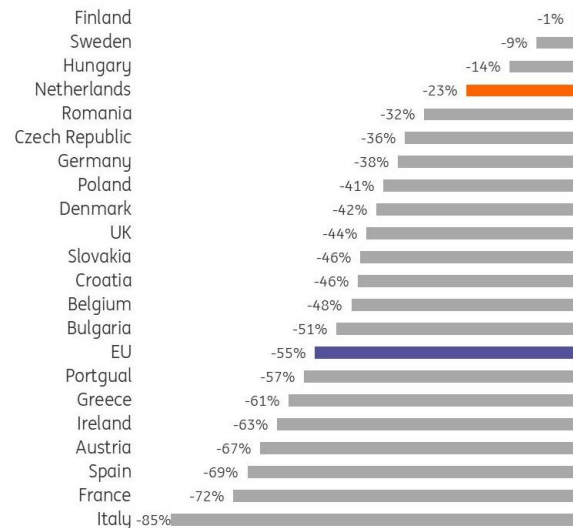
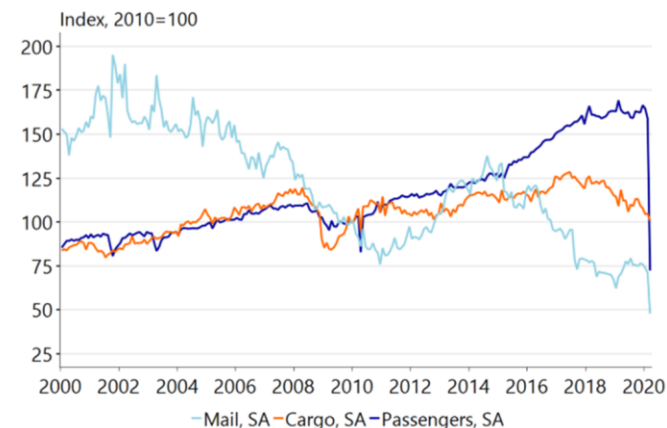
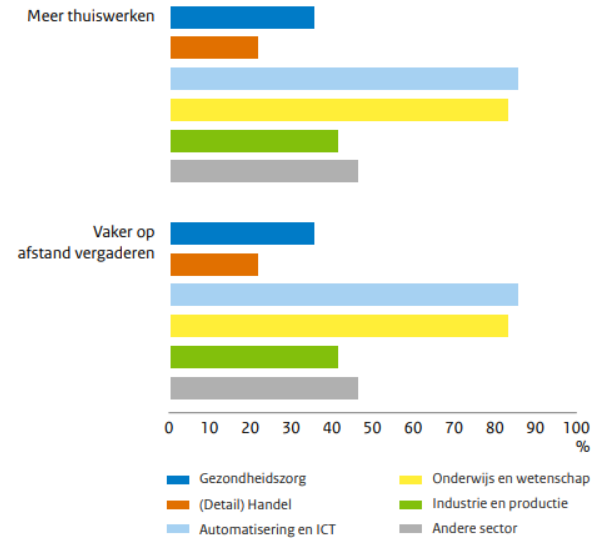


Figure 26: Less cargo is being shipped by air



Figuur 15: Verandering op afstand werken naar sector

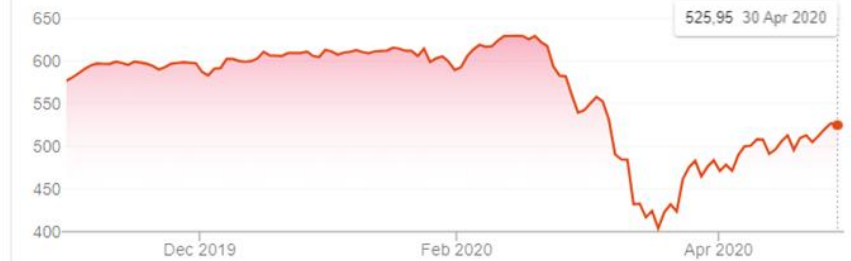


AEX index
INDEXEURO: AEX

526,03 -0,93 (0,18%) ↓

30 Apr, 12:24 CEST · Disclaimer

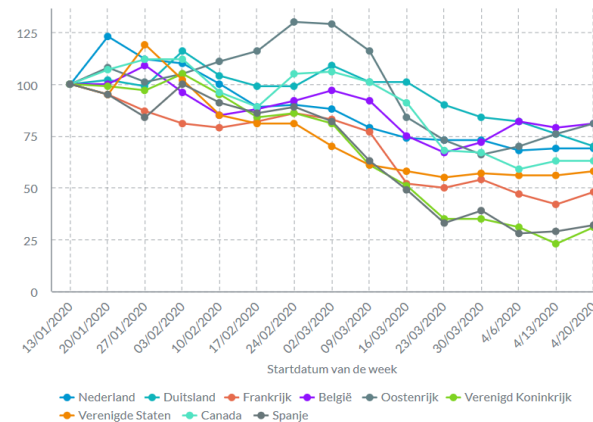
1 day 5 days 1 month 6 months YTD 1 year 5 years Max



Open 527,31 Low 522,10
High 528,69

Stand van de vacaturemarkt
in Europa en Noord-Amerika

Job index van nieuw geplaatste vacatures ten opzichte van januari 2020



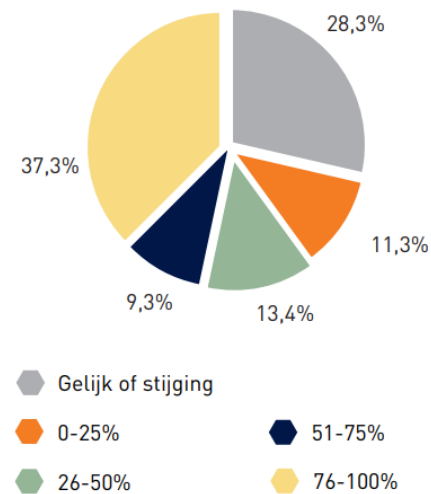
Bron: ACEA, AEX, CBS, KIM, Rabobank, Schiphol, Textkernel.

Verwachtingen Nederlandse economie

- **Recessie onvermijdelijk, werkloosheid loopt op.** De lengte en diepte van het economisch zwaar weer zijn nog lastig voorspelbaar, maar een recessie is onvermijdelijk. Er is sprake van een gecombineerde vraag- en aanbodschock in de economie. Ook de werkloosheid loopt op, flexwerkers verliezen als eerste hun baan. Afhankelijk van het scenario krimpt de economie volgens het CPB 1,2% tot 7,7%. Het IMF voorspelt een krimp van de Nederlandse economie van 7,5% in 2020. Dat is fors hoger dan de gemiddelde verwachting voor rijke landen.
- **Sterke omzetsdaling MKB.** Twee derde van de MKB-ondernemers verwacht een omzetsdaling in de maanden maart en april, zo meldt onderzoeksbureau Panteia op basis van een grootschalige enquête.
- **Grootste daling consumentenvertrouwen ooit.** Consumenten zijn somber. Het consumentenvertrouwen laat de grootste daling ooit zien en Nederlandse consumenten zijn nog nooit zo negatief geweest over de economie in de komende twaalf maanden, meldt het CBS. Van de ondervraagde consumenten verwacht 85% dat de werkloosheid zal toenemen.
- **Ook producentenvertrouwen laat grootste daling ooit zien.** Vooral het oordeel over de verwachte bedrijvigheid daalde ongekend sterk, aldus het CBS. In alle branches van de industrie was de daling in het vertrouwen de grootste daling ooit.
- **Oplopende staatschuld blijft te dragen.** Nederlandse overheidsschuld (als % van BBP) is relatief laag t.o.v. andere EU-lidstaten, dat geeft ruimte. Zowel CPB als DNB concluderen: de staatschuld blijft te dragen. Zelfs met aangekondigde steunmaatregelen, die volgens schatting ING kunnen oplopen tot €61 miljard, blijven we waarschijnlijk onder de EBU-norm van 60%.
- **Waardeketens veranderen.** Het is mogelijk dat globale waardeketens worden verlegd. Kostenefficiëntie is niet langer het enige criterium. Daarnaast nemen de voorraden in Nederland mogelijk toe. Pieter Hasekamp, directeur CPB: *“Bedrijven zijn erg afhankelijk geworden van internationale waardeketens. Veel just in time delivery, weinig voorraden.”*
- **We bereiden ons voor op een “anderhalvemeter economie”.** Rabobank concludeert dat bijna 90% van de economische activiteit in Nederland kan met ten minste anderhalve meter afstand tot anderen plaatsvinden, waarvan 43 procentpunt geheel thuiswerkt. In de ICT, specialistische- en financiële dienstverlening is de impact van thuiswerken het kleinst. Horeca en overige dienstverlening, zoals de kapper, zijn het minst geschikt voor de anderhalvemeter economie.

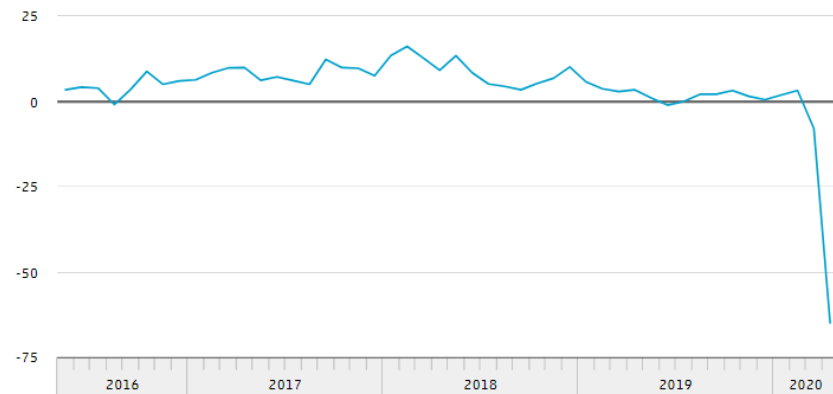
Verwachtingen Nederlandse economie

Percentuele afname omzetverwachting
april 2020 tov april 2019

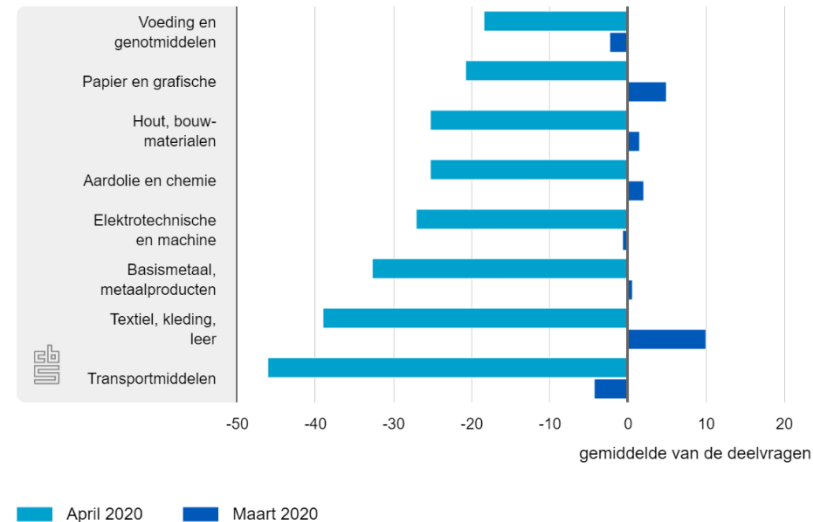


Verwachte bedrijvigheid (seizoengecorrigeerd)

saldo % positieve en % negatieve antwoorden

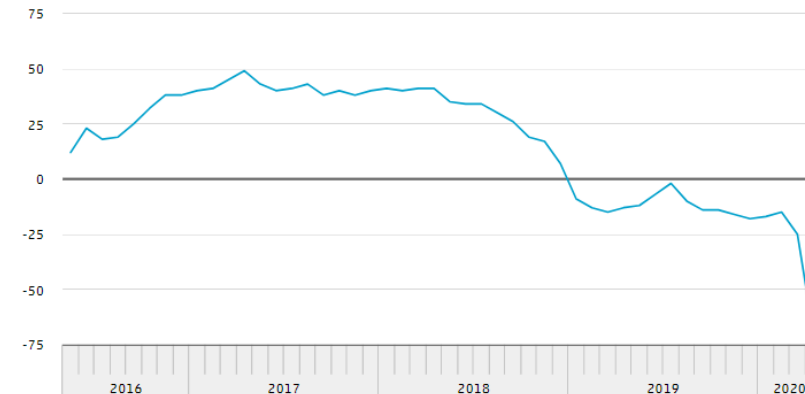


Producentenvertrouwen industrie naar de belangrijkste
bedrijfstakken (seizoengecorrigeerd)



Economische situatie komende 12 maanden

saldo % positieve en % negatieve antwoorden



III. Effecten Zuid-Holland en sectoren

Corona-impactmonitor Zuid-Holland #4

Zuid-Hollandse economie

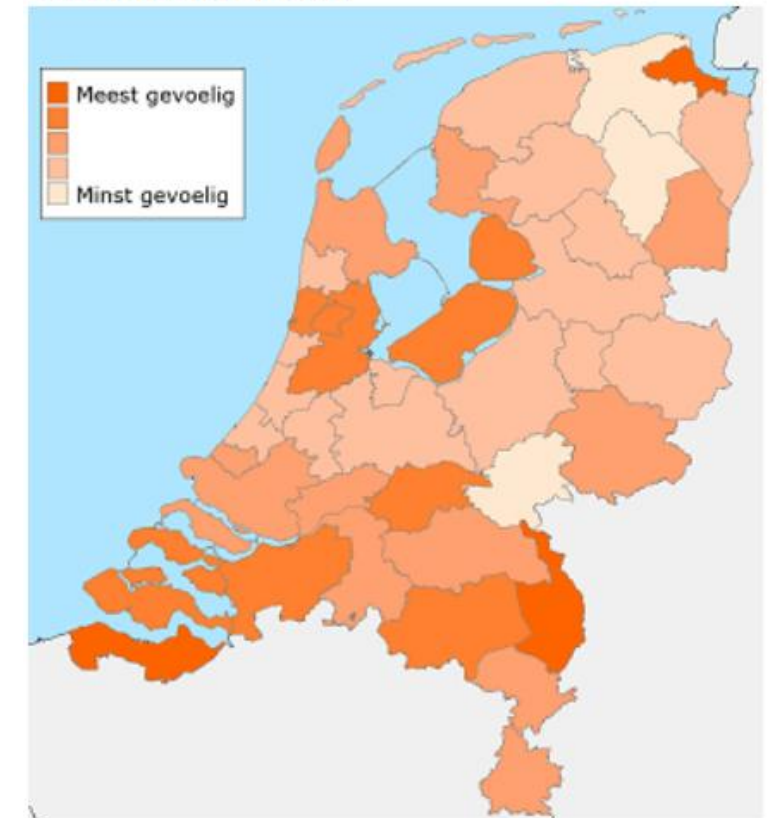
Eerste beelden:

- Het aantal **WW-aanvragen** in Zuid-Holland is in maart met **53% toegenomen** t.o.v. februari 2020.
- Het aantal **online vacatures** is sinds de lockdown **gedaald met 43%**.
- Zuid-Holland heeft een erg **internationale economie**: 23% van Nederlandse export, internationaal talent en internationaal opererende kennisinstellingen. Beperkingen internationale handel raken Zuid-Holland.

Verwachtingen:

- Rabobank verwacht dat de economische impact **verschilt tussen regio's**. De economische structuur verschilt tussen regio's, daardoor worden sommige regio's harder geraakt dan andere regio's. Ook het **vestigingsklimaat** is van invloed. Regio's met sterke agglomeratie- en cluster-voordelen als Amsterdam en Eindhoven, worden extra hard getroffen door social distancing.
- Rabobank verwacht dat de sectorstructuur en minder sterk aanwezige agglomeratie- en clustervoordelen zorgen dat **Zuid-Holland niet bovengemiddeld gevoelig** is voor de economische gevolgen van de corona crisis.
- De verschillen tussen sectoren zijn echter groot. Juist de export en de dienstensector worden stevig geraakt. Deze in Zuid-Holland bovengemiddeld sterke sectoren leverden in eerdere voorspellingen een grote bijdrage aan de verwachte groei van de regio.
- ING schat dat het tot minimaal **eind 2020** duurt voordat de meeste **sectoren** terug zijn op hun **oude niveau**. Als het virus in de herfst terugkomt, duurt herstel langer.
- Internationaal opererende bedrijven **verleggen op termijn waardeketens** en gaan dichterbij klanten produceren. Mogelijk meer productie en opslag dichterbij huis (bv. in Europa).

Figuur 5: Economische gevoeligheid voor de coronamaatregelen



Bron: RaboResearch

Bron: ABN AMRO, ING, Rabobank, WEF, Zuid-Holland Inzicht.

Haven en logistiek

Eerste beelden:

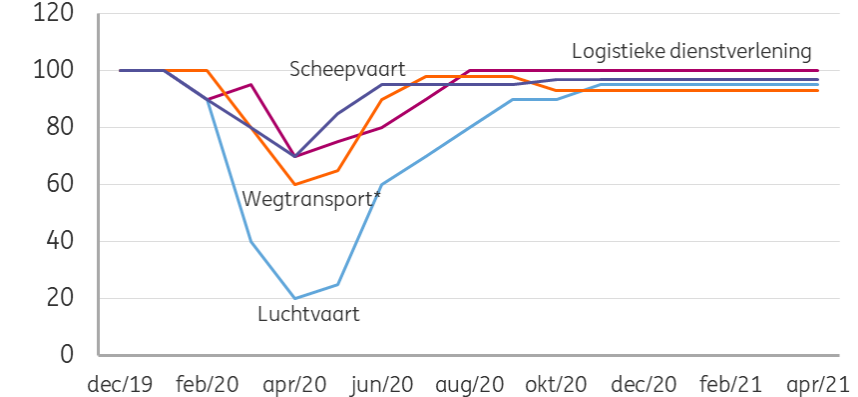
- Afname van internationale productie zorgt voor een **afname van vrachtvolumes**. Vergeleken met 2019 was de **overslag** in het eerste kwartaal van 2020 **9,3% lager**. Rotterdam blijft achter bij Antwerpen, met name vanwege de sterkere focus op China.
- Grote uitdaging in de transport is dat door de verschillende nationale restricties **bemannig niet kan worden gewisseld** in het buitenland niet kan worden gewisseld. Dat betekent dat werknemers op schepen soms maanden in het buitenland zitten.
- Er zijn restricties voor (vracht-)vervoer en is containertransport naar China verstoord. Er is met name een **gebrek aan koelcontainers**, die stil zijn komen te staan in China.
- Het coronavirus zorgt voor ca. **120 miljoen euro per maand aan schade** in de binnenvaart, melden Koninklijke BLN-Schuttevaer en CBRB in een eerste inschatting. Het gaat dan onder meer om economische schade door annuleringen en minder vervoer.
- Uit een enquête van Transport Logistiek Nederland blijkt dat **71% van de leden omzetverlies** hebben geleden. Het gemiddelde omzetverlies is 32,4% (vergeleken met 2019).

Verwachtingen:

- ING heeft twee scenario's ontwikkeld voor de sector. In het basisscenario is de **omzetdaling gemiddeld 35-40% in april en mei**. De luchtvaart wordt het hardst en langst geraakt en gaat het slechtste jaar ooit tegemoet.
- De Rotterdamse Haven krijgt de **grootste klap sinds de vorige crisis** en houdt rekening met een **krimp van 10% tot 20%** van overslagvolumes.

Dieptepunt basisscenario in april-mei, uiteenlopende krimp in transport en logistiek

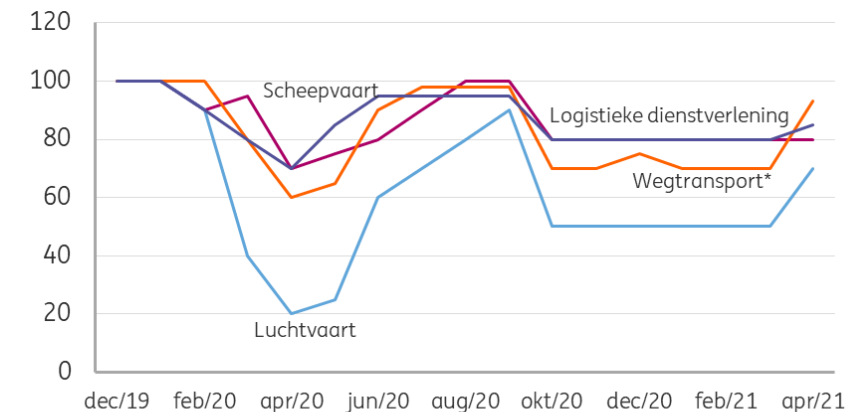
Indicatie verwachte omzetontwikkeling voor deelsectoren in transport en logistiek in het basisscenario (index, dec 2019 = 100, seizoensgecorrigeerd)*



Bron: ING Economisch Bureau *wegtransport inclusief openbaar vervoer en spoor: CBS-categorie 'vervoer over land'

In scenario 2 tweede dip voor in de winter

Indicatie verwachte omzetontwikkeling voor deelsectoren in transport en logistiek in het basisscenario (index, dec 2019 = 100, seizoensgecorrigeerd)*



Bron: ING Economisch Bureau *wegtransport inclusief openbaar vervoer en spoor: CBS-categorie 'vervoer over land'

Bron: Koninklijke BLN-Schuttevaer, ING, NOS en CBRB, TLN.

Hightech Systemen en Materialen

Eerste beelden:

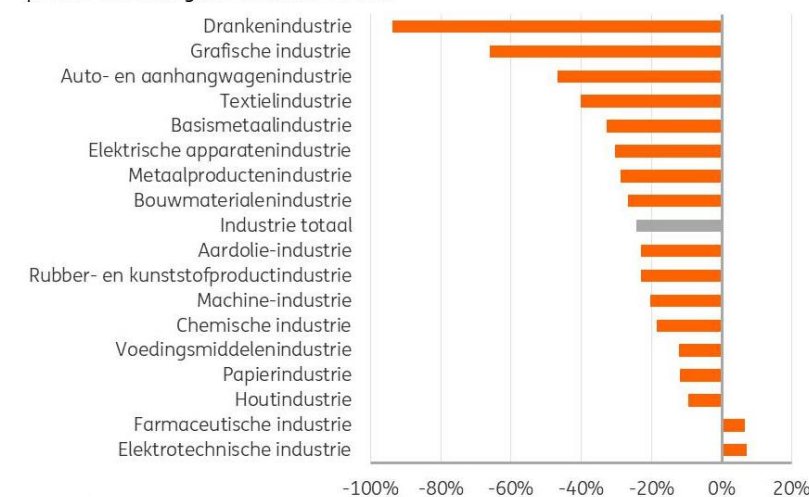
- Druk op **vraag en aanbod**: bedrijven zijn onderdeel van complexe internationale waardeketens, zowel aanbod (bv. Chinese producenten van halffabricaten) als vraag (buitenlandse afnemers).
- Installaties ter plekke zijn onmogelijk dus **orders kunnen niet worden afgemaakt** en producten niet afgeleverd (zeker in buitenland). Dat leidt tot hogere opslagkosten. Ook acquisitie wordt daardoor lastiger, vraaguitval kan leiden tot hoge productieverliezen.
- Er ontstaan **arbeidstekorten**, omdat personeel met lichte klachten wordt uit voorzorg thuiswerkt.
- Industriebedrijven zijn over de hele linie erg **negatief over hun orderportefeuille**. De dranken-, grafische- en auto-industrie zijn het meest negatief. De farmaceutische- en elektrotechnische industrie zijn positieve uitzonderingen.

Verwachtingen:

- ING heeft twee scenario's ontwikkeld voor de industrie. In het basisscenario is de omzetsdaling gemiddeld 30% in april en mei. De chemie wordt het hardst geraakt, mede door de lage olieprijs.
- ABN Amro verwacht een volume **afname van 10%** voor de brede industrie. De sector verwacht dat met name **investeringen in machines sterk terugvallen**.
- Van de leden van FME, verwacht bijna 60% een omzetverlies van 20-50%.
- Experts merken op dat er **extra urgentie ontstaat om te digitaliseren en robotiseren**. Dat biedt ook kansen voor nieuwe bedrijvigheid.

Farmaceutische en elektrotechnische bedrijven positieve industriële uitzonderingen

Oordeel industriebedrijven over de orderportefeuille in april 2020, saldo positieve en negatieve antwoorden



Bron: CBS

Tuinbouw

Eerste beelden:

- **Sierteelt** wordt in het bijzonder **hard geraakt**. Onder de ca. 7.000 MKB- en familiebedrijven in de sierteeltketen zijn de eerste bedrijfssluitingen een feit.
- De crisis raakt **elke schakel in de keten** van uitgangsmateriaal tot productie, handel, verwerking en verkoop.
- Dat heeft consequenties voor de Nederlandse economie. Uit cijfers van het CBS blijkt dat de **export van sierteelt** in 2018 goed was voor **€5,4 miljard**. De exportwaarde van bloemen en planten is in maart met 32% afgenomen, meldt Floridata. In de laatste week van maart verloor de **export zelfs 77 % omzet**.
- Bedrijven gespecialiseerd in het leveren aan foodservicebedrijven en buitenlandse groothandels zien hun **markt volledig instorten** door het sluiten van horeca.
- Het kabinet komt met een **steunpakket van €650 miljoen** voor land- en **tuinbouwbedrijven** die door de coronacrisis in de problemen zijn gekomen. Voor de sierteelt en specifieke onderdelen voedingstuinbouw komt er een omzetschaderegeling van €600 miljoen.

Verwachtingen:

- De schade voor de Nederlandse land- en tuinbouw als geheel wordt geschat op €5 miljard. De Regiegroep Coronacrisis Tuinbouw schat dat voor de sierteelt de **schade oploopt naar €2,2 miljard**.
- **Arbeidstekorten voor oogst ontstaan**, omdat arbeidsmigranten huiswaarts zijn gegaan. In de glastuinbouw werkt 31% van de bedrijven normaliter met arbeidsmigranten.

Geschatte schade Nederlandse sierteelt Schatting Regiegroep Coronacrisis Tuinbouw

Veredeling en vermeerdering	€300 miljoen
Teelt en afzet snijbloemen	€500 miljoen
Potplanten	€685 miljoen
Teelt en afzet van bollen	€340 miljoen
Boomkwekerij	€230 miljoen
Veilingen	€90 miljoen
Totaal	€2,2 miljard

Life Sciences and Health

Eerste beelden:

- Voor sommige bedrijven in de sector zorgt de uitbraak voor een **sterke toename van de werkdruk**. Verschillende bedrijven proberen geneesmiddelen of **vaccins te ontwikkelen** die het coronavirus kunnen stoppen. Daarnaast is de vraag naar apparatuur en technologie (zoals beademingsapparatuur) sterk toegenomen.
- Johnson & Johnson investeert samen met de Amerikaanse regering één miljard dollar in de productie van een **mogelijk covid-19-vaccin**. Het vaccin wordt ontwikkeld door de Zuid-Hollandse **farmaceut Janssen V&P**.
- De **TU Delft** is erin geslaagd in korte tijd een nood-beademingsapparaat te ontwikkelen dat volledig bestaat uit standaardonderdelen die vrijwel overal ter wereld beschikbaar zijn.
- **Leidse farmaceut Pharming Group** test op grotere schaal **een medicijn** dat mogelijk werkt tegen de symptomen van het coronavirus
- Parnassia Groep, de grootste GGZ-aanbieder in Nederland, meldt dat **zorg op afstand** verdrievoudigd is.

Verwachtingen:

- Er ontstaan kansen voor bedrijven die **digitale zorgconcepten** ontwikkelen en meer **data-oplossingen** vinden hun weg naar de zorg (bijv. voorspelmodellen of modellen voor eerste triage).
- Het kabinet verkent de mogelijkheid om meer **medicijnproductie in Nederland** te doen.



Bouw

Eerste beelden:

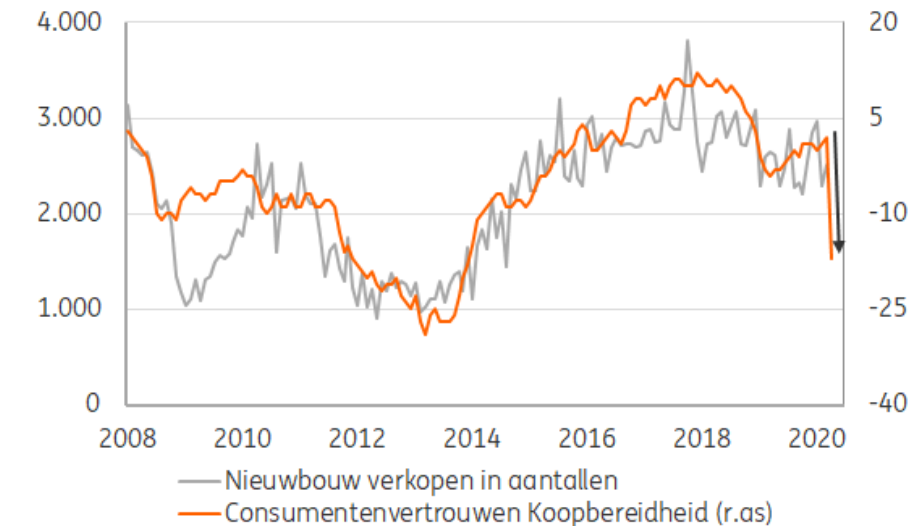
- Er ontstaan op sommige plaatsen **arbeidstekorten** als gevolg van (**preventief**) **ziekteverzuim** en arbeidsmigranten die niet meer in Nederland zijn. Bouwend Nederland meldt dat 50% van de leden wordt geconfronteerd met hoger ziekteverzuim.
- Door strenge lockdowns in het buitenland **valt de levering van materialen stil**, een voorbeeld daarvan is de levering van zonnepanelen.
- Uit een enquête van Bouwend Nederland (n=847) blijkt dat bij 61% **het werk gedeeltelijk stil ligt**. In de regio **Randstad Zuid** is dat percentage met 53% iets lager.
- Door verminderde verkeersdruk kunnen projecten in drukke binnenstedelijke gebieden juist naar voren worden getrokken omdat deze makkelijker te realiseren zijn.

Verwachtingen:

- ING verwacht dat een afnemende vraag en de historische daling van het consumentenvertrouwen de **nieuwbouwproductie kan remmen**, omdat de bouw van projecten vaak pas start als minimaal 70% van woningen verkocht is. Dat raakt de bouwsector.
- EIB geeft aan dat **40.000 voltijdsbanen weg** zullen vallen door de coronacrisis. Bouwend Nederland is optimistischer. Door gerichte overheidsmaatregelen en door het toepassen van het in protocol Samen veilig doorwerken kan de bouwproductie door blijven gaan.
- Meer dan 85% van de leden van Bouwend Nederland verwacht een **afname** van het aantal **offerteaanvragen**.

Daling koopbereidheid in april kan verkoop nieuwbouw raken

Aantal verkoop nieuwbouw en koopbereidheid consumentenvertrouwen (saldo % pos+neg antwoorden) per maand



Bron: NVB Bouw en CBS, bewerkt door ING Economisch Bureau

Detailhandel

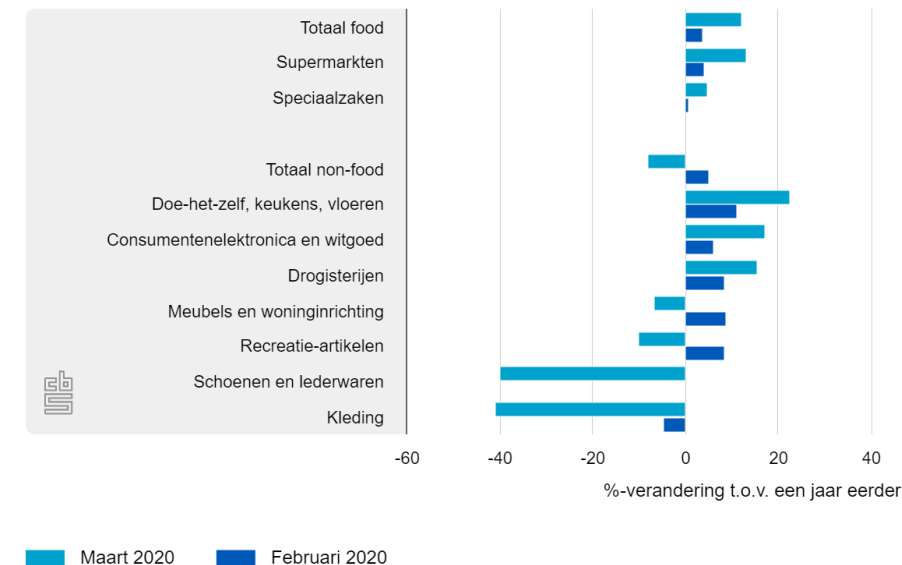
Eerste beelden:

- **Kleding- en schoenenzaken worden hard geraakt** door vraaguitval als gevolg van de maatregelen. Het aantal pintransacties in kleding- en schoenenwinkels is ruim 80% lager dan normaal. De omzet is 40% lager dan een jaar eerder.
- Bureau RMC constateerde eerder dat de **winkelstraten 79% rustiger** waren dan in 2019. Van de Zuid-Hollandse detailhandel is 32% gesloten.
- **Supermarkten en doe-het-zelf-zaken profiteren.** In supermarkten ligt het gemiddelde pinbedrag gemiddeld 16% hoger. Bij bouwmarkten is het aantal pintransacties met 40% toegenomen. In maart is de omzet van supermarkten 13,1% gestegen. De omzet van doe-het-zelf zaken steeg meer dan 20%. Sommige kleine supermarkten verliezen juist omzet, bijvoorbeeld in grensgebieden, bij tankstations en bij universiteiten.
- **Webshops profiteren.** De omzet is in maart met 29% gestegen. Als de crisis langer duurt treedt er mogelijk een **blijvend substitutie-effect** op van offline naar online.
- Over de hele linie (incl. supermarkten, webshops, etc.) **steeg de omzet van de detailhandel** (ca. 200.000 arbeidsplaatsen in Zuid-Holland) met 3,5% in maart 2020.

Verwachtingen:

- ABN Amro verwacht een volume afname van 8% voor de sector.
- Consumenten stellen grote aankopen uit. De situatie is in het bijzonder **problematisch voor seizoensgebonden producten** waarbij inhaalvraag (uitstel) niet mogelijk is. Van uitstel komt daar afstel.

Omzet deelbranches detailhandel* (koopdaggecorrigeerd)



* exclusief tankstations en apotheken

Toerisme

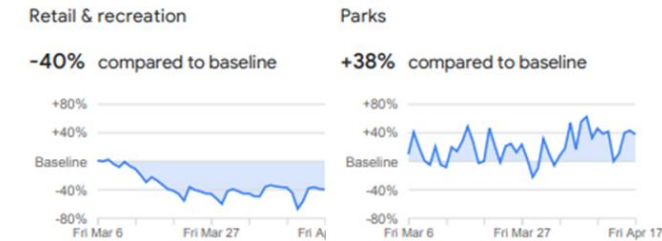
Eerste beelden:

- De horeca (ca. 70.000 arbeidsplaatsen in Zuid-Holland) wordt erg hard geraakt door de crisis. Dit is zichtbaar in de **afname van pinbetalingen** van 80%. Uit onderzoek onder ruim 5000 horecaondernemers blijkt dat 10% nu al **geen buffers heeft**.
- Tekenend voor de klap die de vrijetijdssector krijgt is dat **631.000 banen** in de sector **aanmerking voor de TOGS-regeling**. Dit is 28% van alle banen die voor de regeling in aanmerking komen en 7% van alle banen.
- Van de Nederlanders met vakantieplannen wil **86% nog steeds op vakantie** gaan zodra dat weer kan.
- In de huidige omstandigheden is een **vakantie in eigen land** het meest realistisch. Belvilaa ziet het aantal boekingen van vakantiehuizen in eigen land met 40% stijgen.
- Google data toont aan dat mensen in Zuid-Holland zich sinds het begin van de crisis 40% minder in winkels, horeca, museums e.d. bevinden, maar wel 38% meer in natuur, parken en stranden.
- Nederlandse gemeenten lopen nu al €49 miljoen aan toeristenbelasting mis. Dat kan oplopen tot €246 miljoen euro accommodaties dicht blijven tot september.

Verwachtingen:

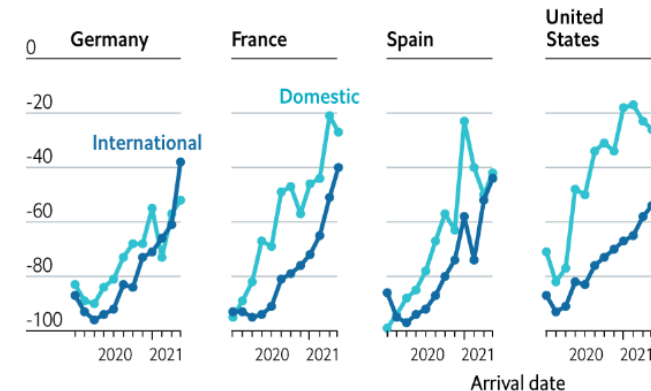
- ABN Amro verwacht een volume afname van 15%, met verlenging van de maatregelen lijkt een grotere afname waarschijnlijk.
- De Vereniging van Evenementenmakers verwacht een omzetsdaling van €4 miljard. De verwachting is dat 48.000 banen zullen. In de recreatie en watersport staan 20.000 banen op de tocht.

South Holland



The road not taken

Hotel searches in April 2020, % change on a year earlier
By destination and arrival date



Openbaar vervoer

Eerste beelden:

- In de tweede helft van maart 2020 is het dagelijks aantal **instappers** (check-ins) in het openbaar vervoer **gedaald met bijna 90%** ten opzichte van een vergelijkbare dag in 2019.
- De dienstuitvoering is verminderd, er zijn circa **50% minder ritten**. Die blijven nodig omdat het OV een vitale sector is.
- De financiële impact in Zuid-Holland: circa **€28 miljoen per maand schade** door wegval van reizigersinkomsten.

Verwachtingen:

- Afschaling van de RIVM-maatregelen leidt door de anderhalvemetereconomie al zeer snel tot **noodzaak opschaling van benodigde OV-inzet**. Beperkende factoren daarbij zijn de beschikbaarheid van personeel en materieel. Mogelijke verdere uitbreiding dienstverlening (bv. inzet touringcars) wordt onderzocht.
- Op termijn worden extra kosten verwacht voor extra OV-inzet, maar nog steeds substantieel minder reizigers en daardoor minder reizigersinkomsten. Voor Zuid-Holland is de verwachting dat de **structurele financiële schade** ook in de **anderhalvemetereconomie** circa **€28 miljoen per maand** blijft.

Startups en scale-ups

Eerste beelden:

- Onderzoek van Startup Genome laat zien dat 74% van de startups wereldwijd hun omzet heeft zien dalen sinds de aanvang van de crisis. Voor 16% van de startups was de omzetsdaling meer dan 80%.
- **Liquiditeit is een grote zorg** voor Nederlandse startups en scale-ups. Het merendeel van de startups heeft €100.000 tot €400.000 nodig om de komende drie maanden te overleven. Het aantrekken van nieuwe klanten en het behouden van bestaande klanten (**vraaguitval**) is een andere zorg.
- Door deze combinatie van factoren **verwacht 86%** van de bedrijven aan binnen 6 maanden **in de financiële problemen te komen**. Overbruggingsfinanciering wordt genoemd als de belangrijkste behoefte van startups.
- Startups in de hele vroege fase (proof-of-concept) worden minder hard geraakt omdat zij bezig zijn met de ontwikkeling van een product en nog geen omzet maakten. Wel is het ophalen van vervolfinanciering ook voor deze groep momenteel erg lastig.
- Inmiddels heeft het kabinet **€ 100 miljoen beschikbaar** gesteld voor **overbruggingsleningen** aan startups, scale-ups en innovatieve MKB-bedrijven. Sinds 29 april kunnen startups, scale-ups en innovatieve mkb'ers een aanvraag doen voor een Corona-OverbruggingsLening (COL).
- Dit is bedoeld als een **noodinstrument** om te zorgen voor een **tijdelijke overbrugging** naar “break-even” of een vervolgronde. De hoogte van de leningen varieert tussen de €50.000 en €2 miljoen. Voor grotere bedragen werken ROM's samen met Invest NL.

Verwachtingen:

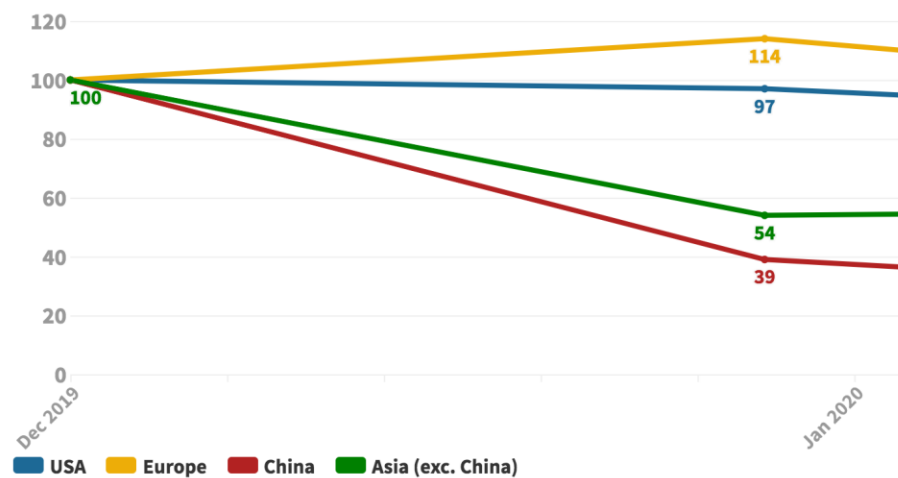
- In de eerste twee maanden van 2020 is het aantal VC deals in China en Azië drastisch gedaald. Als die trend zich wereldwijd doorzet, al zijn het slechts twee maanden, dan leidt dat tot **€28 miljard minder investeringen** schat Startup Genome.

Startups en scale-ups

Startup investments in China and Asia more broadly have declined dramatically since the onset of the COVID-19 crisis

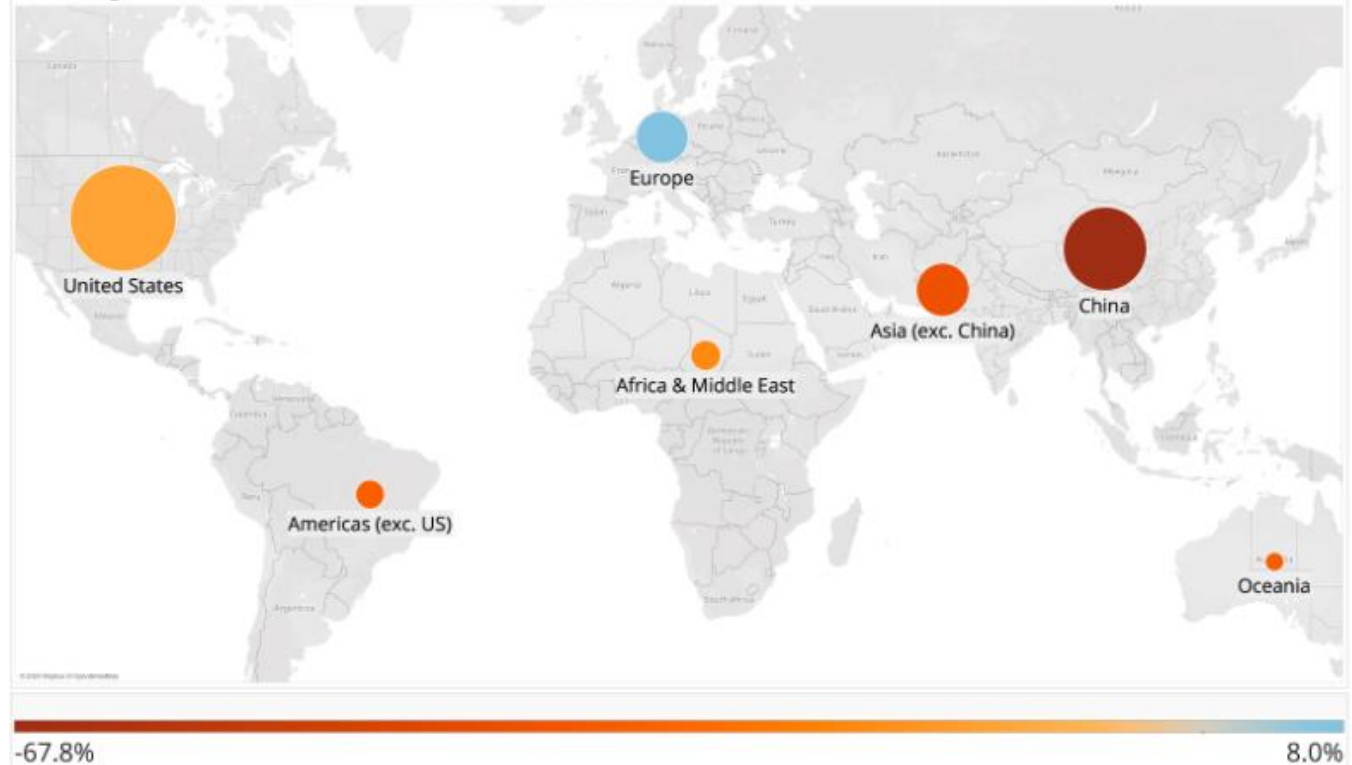
Number of Series A+ Deals

Indexed to Dec. 2019



Source: Arnobio Morelix, Startup Genome calculations from Pitchbook

% Change in Number of VC Deals from Nov-Dec 2019 to Jan-Feb 2020



IV. Maatregelen Rijksoverheid en decentrale overheden

Corona-impactmonitor Zuid-Holland #4

Maatregelen Rijksoverheid



Rijksoverheid

Noodpakket voor banen en economie

Tijdelijke financiële regelingen

✓ = regeling is open

Tegemoetkoming inkomsten en salarissen		
Noodmaatregel Overbrugging voor Werkgelegenheid (NOW)	Voor wie? Werkgevers met ten minste 20% omzetverlies	Waar aanvragen? UWV.nl
Coulance rond schriftelijk vastleggen vast contract ✓	Werkgevers	Belastingdienst.nl/coronavirus
Overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo) ✓	Zelfstandig ondernemers, waaronder ZZP'ers	Eigen gemeente
Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren COVID-19 (TOGS) ✓	MKB ondernemers die direct getroffen worden door overheidsmaatregelen**	rvo.nl/tegemoetkomingcorona
Uitstel belastingen		
Uitstel van belastingbetaling ✓	Alle ondernemers en zzp'ers	Belastingdienst.nl/coronavirus
Verlaging invorderingsrente ✓	Alle ondernemers en zzp'ers	Gaat automatisch
Verlaging belastingrentes	Alle ondernemers en zzp'ers	Gaat automatisch
Wijziging voorlopige aanslag ✓	Alle ondernemers en zzp'ers	Mijn Belastingdienst (Zakelijk)
Toerismebelasting	Bedrijven in horeca en vrijetijdbranche	Eigen gemeente
Versoepeling kredieten		
Verruiming Borgstelling MKB	ZZP en MKB*	Uw kredietverstrekker
Borgstellingskrediet Landbouw (BL) ✓	Agrarisch ondernemers	Uw kredietverstrekker
Garantie Ondernemingsfaciliteit (GO-regeling) ✓	MKB en Grootbedrijf	Uw kredietverstrekker
Qredits ✓	Zelfstandigen en mkb	Qredits.nl

* m.u.v. enkele sectoren, zie rvo.nl/bmsb

** mits fysieke inrichting buitenshuis en actief in geselecteerde sectoren

27 maart 2020

- Meer informatie over de getroffen maatregelen voor ondernemers vindt u op het [KvK Coronaloket](#).
- Sinds 29 april kunnen startups, scale-ups en innovatieve mkb'ers een aanvraag doen voor een [Corona-OverbruggingsLening \(COL\)](#). Deze regeling is tot stand gekomen in intensieve samenwerking tussen het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, de gezamenlijke ROM's en TechLeap.nl met ook nauwe betrokkenheid van Invest-NL.
- De Rijksoverheid heeft inmiddels ook aanvullende maatregelen genomen voor de [agrarische sector](#).
- VNO NCW en MKB Nederland hebben een [tool ontwikkeld](#) waarmee bedrijven kunnen berekenen hoe coronaregelingen specifieke ondernemingen helpen.

Maatregelen overheden Zuid-Holland

Maatregelen van Rotterdam & Den Haag

Voorlichting, communicatie en dienstverlening

1. Uitbreiding informatievoorziening voor ondernemers (waaronder ZZP-ers):
 - Extra inzet via ondernemersloket (telefonisch, mail en website) begeleiding
 - Hulp bij aanvragen Tijdelijke Noodmaatregel Overbrugging Werkbehoud.
 - Gebeurt ook veel in de stad zelf
2. Opschaling dienstverlening van bureau zelfstandigen.
3. Extra inzet op accountmanagement bedrijven.
4. Deelname gemeentelijk crisisteam met vertegenwoordigers bedrijfsleven.

Tijdelijke stimulerende maatregelen

1. Coulant omgaan met prestatieafspraken in subsidievoorwaarden.
2. Faciliteren van afhaal- & bezorgdiensten: parkeren, laden/lossen, openings- en sluitingstijden en versneld opnemen in exploitatievergunning.
3. Tijdelijke openstelling groothandels voor particulieren.
4. Extra lokaal en sociaal inkopen/opdracht verlenen waar (wettelijk) mogelijk.
5. Inspanningen om omzetverlies in te lopen, bijvoorbeeld via tijdelijke extra marketing.

Maatregelen voor verlichting van liquiditeitsdruk 1/2

1. Uitstellen betaling: toeristenbelasting, OZB-heffing, bedrijfsparkeervergunningen.
2. Opschorten heffing Bedrijveninvesteringszones (BIZ).
3. Maatwerkmogelijkheden huur en heffing gemeentelijk vastgoed en grond.
4. Betalingsregeling bij achterstallige belastingbetalingen.
5. Verlaging invorderingsrente van 4% naar 0,01 %.
6. Opschorten boetes, aanmaningen en beslaglegging.
7. Uitstellen betalingen via eenvoudige aanvraag. Extra ambtelijke
8. Uitstellen van dividendbetalingen.
9. Versnelde bevoorschotting van subsidies.
10. Ongebruikte ruimte van EU subsidies inzetten voor Corona-maatregelen.
11. *Kredietverstrekking aan individuele bedrijven is complex. Wie help je wel en wie niet? Staatssteun? Level Playing Field? Wie heeft goede ideeën?*

Vervolgstappen

1. Focus op uitwerking en uitvoering
2. Aandacht voor sectoren die buiten de rijksmaatregelen vallen (o.a. start ups/scale ups, OV bedrijven, en ?)
3. Midden lange termijn en lange termijn stappen
4. Monitoring

➤ Naast de Rijksoverheid komen ook diverse Zuid-Hollandse gemeenten en de provincie met maatregelen.

➤ Ter illustratie een overzicht van de maatregelen van Rotterdam en Den Haag. Informatie vindt u op de websites van de verschillende gemeenten en de provincie.

Maatregelen Provincie Zuid-Holland

- Inzicht in economische impact via de [Coronamonitor](#) Zuid-Holland
- Bijdrage aan crisisorganisatie tuinbouw
- Startup in Residence: [ResilientSociety](#): op dit platform kunnen innovatieve bedrijven oplossingen aandragen voor vraagstukken die door de coronacrisis zijn ontstaan
- Vanuit het programma SMITZH wordt de [Zuid-Hollandse maakindustrie](#) opgeroepen middelen of diensten beschikbaar te stellen ter bestrijding van de coronacrisis
- Op dinsdag 14 april heeft het College van Gedeputeerde Staten een [brief](#) aan de Provinciale Staten gestuurd met [concrete maatregelen](#) vanuit de provincie

V. Bronnen

Corona-impactmonitor Zuid-Holland #4

Bronnen

- ABN AMRO (2020). Invloed coronacrisis op Nederlandse economie. Via: <https://insights.abnamro.nl/2020/03/invloed-coronacrisis-op-nederlandse-economie/>
- Algemeen Dagblad (3 april 2020). Slimme studenten TU Delft strijden mee tegen corona: snel nieuwe beademingsapparatuur in de maak. Via: <https://www.ad.nl/delft/slimme-studenten-tu-delft-strijden-mee-tegen-corona-snel-nieuwe-beademingsapparatuur-in-de-maak~aac1d18/>
- AWWN (26 maart 2020). Effecten van de coronacrisis op bedrijven.
- BBC (27 april 2020). Coronavirus: A visual guide to the economic impact. Via: <https://www.bbc.com/news/business-51706225>
- Belvilla (24 april 2020). 1,5 meter maatschappij zorgt voor extreme stijging in aantal boekingen van vakantiehuizen in Nederland. Via: <https://www.belvilla.nl/nieuws/bericht/1-5-meter-maatschappij-zorgt-voor-extreme-stijging-in-aantal-boeking-en-van-vakantiehuizen-in-nederland>
- Buck Consultants International (7 april 2020). Chinese logistieke ketens herstellen zich snel, maar reorganisatie van supply chains is noodzakelijk. Via: <https://www.bciglobal.nl/nl/chinese-logistieke-ketens-herstellen-zich-snel--maar-reorganisatie-van-supply-chains-is-noodzakelijk>
- Bureau Louter (16 maart 2020). Ontwikkelingen Corona besmettingen. Via: https://www.bureaulouter.nl/index.php?url=https://www.bureaulouter.nl/index.php_qstn_
- Bureau RMC (2020). Corona en de drukte in de winkelstraten. Via: <https://www.rmc.nl/>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2020). Op consumenten gerichte branches veel negatiever over economisch klimaat. Via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/14/op-consumenten-gerichte-branches-veel-negatiever-over-economisch-klimaat>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (22 april 2020). Grootste daling consumentenvertrouwen ooit. Via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/17/grootste-daling-consumentenvertrouwen-ooit>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (5 november 2019). Hoogste exportverdiensten dankzij machines. Via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/45/hoogste-exportverdiensten-dankzij-machines>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2 april 2020). Veel minder druk in openbaar vervoer in maart 2020. Via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/14/veel-minder-druk-in-openbaar-vervoer-in-maart-2020>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (29 april 2020). Sterkste daling producentenvertrouwen ooit. Via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/18/sterkste-daling-producentenvertrouwen-ooit>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (30 april 2020). In vierde week april 112 bedrijven failliet verklaard. Via: https://www.cbs.nl/?sc_itemid=23241cab-db2c-484d-a728-be1aa1f17846&sc_lang=nl-nl
- Centraal Bureau voor de Statistiek (30 april 2020). Omzet detailhandel 3,5 procent hoger in maart. Via: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/18/omzet-detailhandel-3-5-procent-hoger-in-maart>
- Centraal Planbureau (2020). Scenario's coronacrisis. Via: <https://www.cpb.nl/scenarios-coronacrisis>
- Economic Board Zuid-Holland (2019). Economische Monitor Zuid-Holland. Via: https://issuu.com/innovationquarter/docs/economische_monitor_zuid-holland_20
- Economisch Instituut voor de Bouw (3 april 2020). Vooruitzichten voor de bouw na de coronacrisis. Via: <https://www.eib.nl/pdf/Notitie%20Vooruitzichten%20voor%20de%20bouw%20na%20de%20coronacrisis.pdf>
- Erasmus Centre For Entrepreneurship (2019). Scaleup Dashboard 2019. Via: <https://ece.nl/research/scaleup-research/>
- Eurostat (2019). Government debt down to 86.1% of GDP in euro area. Via: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9510404/2-21012019-AP-EN.pdf/97de2ad5-5b7e-4de9-ab36-7bbf8773aad0>
- Financial Times (2020). Coronavirus latest: Oil prices fall to 17-year lows. Via: <https://www.ft.com/content/5919c6fb-1f5f-315d-8353-94f04afcf340>
- Financieel Dablad (20 maart 2020). Jonge techbedrijven in acute geldnood. Via: <https://fd.nl/ondernemen/1338563/jonge-techbedrijven-in-acute-geldnood-plan-voor-massaal-krediet-in-de-maak>
- Financieel Dagblad (17 maart 2020). Directeur Planbureau acht een scenario zoals in 2008 heel reëel. Via: <https://fd.nl/economie-politiek/1338337/op-deze-recessie-kan-ik-nog-geen-getal-plakken>
- Financieel Dagblad (21 april 2020). Coronacrisis zet zestig miljoen Europese banen op de tocht. Via: <https://fd.nl/economie-politiek/1341962/coronacrisis-zet-zestig-miljoen-europese-banen-op-de-tocht>
- Financieel Dagblad (31 maart 2020). FNV ziet nu al drie tot vijf keer zoveel WW-aanvragen. Via: <https://fd.nl/economie-politiek/1339470/fnv-veel-meer-ww-aanvragen-door-coronacrisis>
- Floranews (16 april 2020). Bloemen- en plantenexport verliest 100 miljoen euro per week in piekseizoen. Via: https://floranews.com/nieuws/16214/Bloemen-_en_planten_export_verliest_100_miljoen_euro_per_week_in_piekseizoen.html
- FME (23 maart 2020). Impact coronavirus Nederlandse technologische industrie.
- FME (6 april 2020). "Zo snel mogelijk NOW 2.0 optuigen". Via: <https://www.fme.nl/nl/nieuws/zo-snel-mogelijk-now-20-optuigen>
- Google (17 april 2020). Mobility Changes Netherlands. Via: https://www.gstatic.com/covid19/mobility/2020-04-17_NL_Mobility_Report_en.pdf
- Hiswarecon (22 april 2020). Veel campings en jachthavens open: maar 20.000 banen in watersport en recreatie op de tocht. Via: <https://www.hiswarecon.nl/actueel/nieuws/veel-campings-en-jachthavens-open-maar-20-000-banen-in-watersport-en-recreatie-op-de-tocht>
- Holland BIO (31 maart 2020). Cruciale biotech sector vergt corona-steun op maat. Via: <https://www.hollandbio.nl/nieuws/cruciale-biotech-sector-vergt-corona-steun-op-maat/>
- IMF (14 april 2020). The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression. Via: <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/>
- ING (2 april 2020). Countries hit most by the coronavirus value chain shock. Via: <https://think.ing.com/articles/countries-hurt-most-by-covid-19-global-value-chain-shock/>
- ING (2020). Coronavirus en de effecten op sectoren. Via: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/onz-e-economie/de-nederlandse-economie/publicaties/coronavirus-en-de-effecten-op-sectoren.html>
- ING (2020). Coronavirus en effecten op pintransacties. Via: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/onz-e-economie/de-nederlandse-economie/publicaties/coronavirus-en-effecten-op-pintransacties.html>
- ING (2020). Hoe zien we de effecten van de coronacrisis terug in de pintransacties? Via: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/onz-e-economie/de-nederlandse-economie/publicaties/coronavirus-en-effecten-op-pintransacties.html>
- ING (2020). Nowcast Impact van Coronavirus op de economie. Via: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/onz-e-economie/de-nederlandse-economie/publicaties/nowcast-impact-van-coronavirus-op-de-economie.html>
- ING (22 april 2020). Coronacrisis en transport en logistiek in twee scenario's. Via: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/uw-sector/transport-en-logistiek/Coronacrisis-transport-logistiek-twee-scenarios.html>
- ING (28 april 2020). Coronacrisis en de industrie in twee scenario's. Via: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/uw-sector/Industrie/Coronacrisis-en-de-industrie-in-twee-scenarios.html>
- ING. (2019). Arbeidsmarkt blijft zwakke plek in Zuid-Holland. Via: <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/jouw-provincie/vooruitzichten-regio's/regio's/zuid-holland.html>
- InnovationQuarter (2020). InnovationQuarter en het Coronavirus. Via: <https://www.innovationquarter.nl/innovationquarter-en-het-coronavirus/>
- InnovationQuarter (7 april 2020). €100 miljoen voor overbruggingsfinanciering voor startups via regionale ontwikkelingsmaatschappijen. Via: <https://www.innovationquarter.nl/e100-miljoen-voor-overbruggingsfinanciering-voor-startups-via-regionale-ontwikkelingsmaatschappijen/>
- International Labour Organization (29 april 2020). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Third edition. Via: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf
- Kamer van Koophandel (24 april 2020). Nieuwsbrief.
- Kamer van Koophandel (6 april 2020). Aantal starters stabiliseert in eerste kwartaal 2020, 3% meer faillissementen. Via: <https://www.kvk.nl/over-kvk/media-en-pers/nieuws-en-persbericht/aantal-starters-stabiliseert-in-eerste-kwartaal-2020-3-procent-meer-faillissementen/>
- Kennisinstituut voor Mobiliteit (20 april 2020). 'Coronacrisis verandert werksituatie en mobiliteit mogelijk blijvend'. Via: <https://www.kimnet.nl/actueel/nieuws/2020/04/20/coronacrisis-verandert-werksituatie-en-mobiliteit-mogelijk-blijvend>
- Koninklijke Metaalunie (14 april 2020). MKB-metaal verwacht grootste klap na de zomer. Via: <https://metaalunie.nl/Detais/2020/04/14/MKB-metaal-verwacht-grootste-klap-na-de-zomer>
- Koninklijke Metaalunie (27 maart 2020). Metaalunie onderzoek naar gevolgen coronavirus: MKB-metaal nu al onder grote druk.

Bronnen

- Leiden Bioscience Park (2020). Corona update. Via: <https://leidenbiosciencepark.nl/coronaupdate>
- Locatus (9 april 2020). Ruim twee derde van de Nederlandse retail is open. Via: <https://locatus.com/blog/ruim-tweede-derde-van-de-nederlandse-retail-nog-open/>
- LUMC. LUMC doet onderzoek naar nieuwe coronavirus-remmers. Via: <https://www.lumc.nl/over-het-lumc/nieuws/2020/Maart/lumc-doet-onderzoek-naar-coronavirus-remmers/?year=2020&month=2>
- McKinsey (2020). COVID-19 is having far-reaching impact on European labor markets. Via: <https://www.mckinsey.com/industries/public-sector/our-insights/safeguarding-european-livelihoods-mitigating-the-employment-impact-of-covid-19>
- Multiscope (14 april 2020). Behoeft aan vakantie onverminderd groot. Via: <http://www.multiscope.nl/persberichten/behoefte-aan-vakantie-onverminderd-groot/>
- NOS (16 april 2020). Rotterdamse haven houdt rekening met krimp van 20 procent. Via: <https://nos.nl/artikel/2330653-rotterdamse-haven-houdt-rekening-met-krimp-van-20-procent.html>
- NOS (2020). Harde klap voor festivalondernemers: 'Sector loopt miljarden mis'. Via: <https://nos.nl/artikel/2331286-harde-klap-voor-festivalondernemers-sector-loopt-miljarden-mis.html>
- NRC Handelsblad (27 maart 2020). Knot bepleit corona-vangnet voor eurolanden. Via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/03/27/knot-bepleit-corona-vangnet-voor-eurolanden-a3995118>.
- NRIT Media (2020). Coronadossier: Horeca staat aan de vooravond van faillissementsgolf. Via: https://www.nritmedia.nl/kennisbank/42307/Coronadossier:_Bijna_alles_paasvakanties_en_veel_meivakanties_geannuleerd/
- NU.nl (21 april 2020). Leids farmaceutisch bedrijf test medicijn tegen COVID-19. Via: <https://www.nu.nl/economie/6046117/leids-farmaceutisch-bedrijf-test-medicijn-tegen-covid-19.html>
- NU.nl (24 april 2020). UUV: Ruim 109.000 NOW-aanvragen in eerste drie weken. Via: <https://www.nu.nl/economie/6047102/uuv-ruim-109000-now-aanvragen-in-eerste-drie-weeken.html>
- Nu.nl (29 maart 2020). Rabobank, ING en ABN keren geen winst uit na oproep ECB en DNB. Via: <https://www.nu.nl/economie/6041193/rabobank-ing-en-abn-keren-geen-winst-uit-na-oproep-ecb-en-dnb.html?redirect=1>
- Panteia (17 april 2020). Zeer zware omzetsdaling door Coronacrisis bij MKB in maart en april. Via: <https://www.panteia.nl/nieuws/zeer-zware-omzetsdaling-door-coronacrisis-bij-mkb-in-maart-en-april/>
- Rabobank (16 april 2020). De anderhalvemeter economie van Nederland gemeten. Via: https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/april/de-anderhalvemeter-economie-van-nederland-gemeten/?utm_campaign=5d8ca29eb738b20001bf1da7&utm_content=5e9801bc419a6d000133e016&utm_medium=smarshare&utm_source=linkedin
- Rabobank (2020). Blik op de wereld: coronavirus houdt wereldeconomie in zijn greep. Via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/maart/blik-op-de-wereld/#84618513-80a2-4a52-9661-17fedc895f21>
- Rabobank (2020). Coronavirus duwt economie van de eurozone in een recessie. Via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/maart/coronavirus-duwt-economie-eurozone-in-recessie/>
- Rabobank (2020). Nederland: coronavirus halveert economische groei. Via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/maart/nederland-coronavirus-halveert-economische-groei/>
- Rabobank (2020). Nederlandse economie krimpt dit jaar harder dan in 2009. Via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/april/nederlandse-economie-krimpt-dit-jaar-harder-dan-in-2009/>
- Rabobank (2020). Sectorprognoses. Via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/maart/sectorprognoses-productielingen-in-veel-sectoren-door-coronavirus/>
- Rabobank (23 april 2020). COVID-19 Economic Dashboard. Via: <https://economics.rabobank.com/publications/2020/april/covid-19-economic-dashboard/>
- Rabobank (9 april 2020). Effecten van coronacrisis op regionale economieën. Via: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2020/april/effecten-van-coronacrisis-op-regionale-economieën/>
- Rijksoverheid (15 april 2020). 650 miljoen voor aanvullende maatregelen agrarische sector op noodpakket. Via: <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2020/04/15/650-miljoen-voor-aanvullende-maatregelen-agrarische-sector-op-noodpakket>
- RIVM (geraadpleegd op 2 april 2020). Coronavirus kaart van Nederland per gemeente. Via: <https://www.rivm.nl/coronavirus-kaart-van-nederland-per-gemeente>
- RTLZ (2020). Aanvragen werktijdverkort door het dak: 5000 bedrijven melden zich. Via: <https://www.rtlz.nl/beurs/bedrijven/artikel/5055416/werktijdverkortin-g-corona-ww-deel-tijd-ww-virus-bedrijven-5000>
- Scheepvaartkrant (17 maart 2020). Coronavirus zorgt ook voor maatregelen en problemen in de binnenvaart [dossier]. Via: <https://www.scheepvaartkrant.nl/nieuws/coronavirus-zorgt-ook-voor-maatregelen-en-problemen-de-binnenvaart-dossier>
- Sifted (2020). Fundraising during coronavirus: Are startups screwed? Via: <https://sifted.eu/articles/startup-fundraising-coronavirus/>
- Startup Genome (1 april 2020). The Impact of COVID-19 on Global Startup Ecosystems. Via: <https://startupgenome.com/blog/impact-of-covid-19-on-global-startup-ecosystems>
- Stec Groep (25 maart 2020). Coronacrisis en retail. Via: <https://stec.nl/coronacrisis-en-retail/03/>
- Stichting MKB financiering (2020). 50.000 non-bancaire gefinancierde ondernemers willen ook Corona-steunmaatregelen. Via: <https://www.stichtingmkbfinanciering.nl/50-000-non-bancaire-gefinancierde-ondernemers-willen-ook-corona-steunmaatregelen/>
- Techleap (2020). The Dutch Tech Ecosystem and COVID-19 report. Via: https://issuu.com/techleap/docs/covid-19_report_march_finalfinal
- Textkernel (28 april 2020). Covid-19 en de internationale arbeidsmarkt. Via: <https://www.textkernel.com/nl/nieuws/covid-19-en-de-internationale-arbeidsmarkt/>
- The Economist (16 maart 2020). More than 80 countries have imposed travel bans to curb the new coronavirus.
- TLN (8 april 2020). TLN brengt gevolgen coronacrisis voor transport in beeld. Via: <https://www.tln.nl/nieuws/tln-brengt-gevolgen-coronacrisis-voor-transport-in-beeld/>
- Trouw (24 maart 2020). Schouten wil Europees geld om faillissementen van boeren te voorkomen. Via: <https://www.trouw.nl/economie/schouten-wil-europees-geld-om-faillissement-en-van-boeren-te-voorkomen~b3039b43/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>
- TU Delft (14 april 2020). Wetenschappers ontwerpen beademingsapparaat gemaakt van standaardonderdelen. Via: <https://www.tudelft.nl/2020/3me/april/wetenschappers-ontwerp-en-beademingsapparaat-gemaakt-van-standaardonderdelen/>
- UUV (7 april 2020). Inventarisatie van acute personeelstekorten en -overschotten. Via: <https://www.werk.nl/arbeidsmarkt/informatie/images/acute-personeelstekorten-en-overschotten-7-april-2020.pdf>
- UWV. (2020). Nieuwsflits Arbeidsmarkt Maart 2020. Via: <https://www.uwv.nl/overuwv/images/nieuwsflits-arbeidsmarkt-maart-2020.pdf>
- Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen (2020). Janssen verwacht in september start klinisch onderzoek mogelijk coronavaccin. Via: <https://www.vereniginginnovatievegeneesmiddelen.nl/nieuwsberichten/2020/03/website/janssen-verwacht-in-september-start-klinisch-onderzoek-mogelijk-coronavaccin>
- VNO-NCW (2020). Enquêteresultaten. Via: <https://www.vno-ncw.nl/forum/enquete-wijst-uit-bedrijfsleven-over-hele-linie-getroffen-door-coronacrisis>
- World Economic Forum (2020). Coronavirus is disrupting global value chains. Here's how companies can respond. Via: <https://www.weforum.org/agenda/2020/02/how-coronavirus-disrupts-global-value-chains/>
- World Trade Organization (8 april 2020). Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy. Via: https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm.
- Zuid-Holland Inzicht (2020). Gemiddeld 43% minder nieuwe vacatures in zuid-holland sinds maatregelen corona. Via: <https://zuid-hollandinzicht.nl/gemiddeld-43-minder-nieuwe-vacatures-in-zuid-holland-sinds-maatregelen-corona>